

**TÜRKİYE'DE KATLANAN İŞSİZLİK:
"YAPISAL - GELENEKSEL YOKSULLAR" VE
"KONJONKTÜREL - MODERN İŞSİZLER"**

Prof. Dr. Nusret EKİN¹

ÇALIŞMA YAŞAMININ ÖZÜ

Yeni çağa doğru işsizlik geçmişte olduğu gibi bugün de gelişme seviyesi farklı olan hemen hemen tüm toplumların en önemli ortak sorununu oluşturmaktadır. Gerek bireysel düzeyde, gerek toplumsal olarak işsizliği tartışabiliriz ve bu oluşumu değişik boyutları ile ekonomik başarının göstergesi veya adeta insanlığın bir onur ve özgürlük sorunu olarak da değerlendirebiliriz.

Gerçekten, işsizlik çalışma hayatının adeta özünü oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, "özgürlüğü artırmak", "yoksulluğu yok etmek", günümüz toplumlarının vazgeçilmez temel iki hedefi haline gelmiştir. İşsizliğin ve yoksulluğun ortadan kalkışı, adeta tüm sosyal sorunları büyük ölçüde çözen "sihirli bir anahtara" dönüşmektedir.

Batı toplumlarında, II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan "Altın Çağ"ın peşinden, küreselleşme süreciyle birlikte, bir yandan istihdam sorunlarının arttığı, diğer yandan da standart dışı değişik istihdam biçimlerinin hızla genişlediğini görüyoruz.

Bu süreçte, "rekabet gücü"ne bağlı olarak "maliyetler" ve "kalite" adeta istihdam sorunlarının çözümünde temel iki boyut konumuna gelmiştir. Araştırmacılar, "ömür boyu istihdamın" sona erdiğine ve

¹ İ.Ü. İktisat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

“istihdam yaratmadan büyüme” işaret ederken, esnek emek piyasaları ekonominin tümünde ve çalışma hayatında yeni çözümler gündeme getirmektedir².

GELİŞEN ÜLKELERDE “KATLAMALI İŞSİZLİK”

Bilindiği gibi günümüzde hem gelişmiş batı ekonomilerinde, hem de gelişme halindeki ülkelerde işsizlik yaygındır. Fakat yüksek olan bu iki işsizlik tipinde çok önemli nitelik farkları vardır. Birincisinde, esasen insanlar üretken istihdamda ve örgütlü sektörlerde çalışırken, ortaya çıkan bir teknolojik veya ekonomik faktörler nedeni ile işlerini kaybetmelerine karşılık, ikincisinde, yani gelişen ülkelerde, kentleşen nüfusun hayatlarının hiçbir döneminde böyle formel, üretken bir modern sektör istihdamına sahip olamadıkları gözlenmektedir.

Günümüzde gelişen ülkelerde istihdam soruları iki kademeli ortaya çıkmakta, daha sanayi toplumuna geçmeden, onun geleneksel dönüşümden doğan işsizlik sorunlarını çözmeden, katlamalı olarak Bilgi Çağı'nın çok yönlü istihdam sorunları yaşanmaktadır.

Türkiye, istihdam ve işsizlik sorunları açısından tüm bu tartışmaların ortasındadır. Planlı dönemde geçen yaklaşık 40 yıla rağmen, Türkiye'de ne işsizliğin miktar ve niteliği, ne de üstesinden nasıl gelineceğine yönelik istihdam politikaları veya istihdam sorunlarının geleceği, yeterli açıklıkla ortaya konulamamıştır.

“ENDÜSTRİ TOPLUMU İŞSİZLERİ” VE “YAPAY

² Prof. Dr. N. Ekin'in, Türkiye'de işsizlik ve istihdam politikaları tartışmaları ile ilgili yayınları için bkz.: Ekin, N. (1971), *Gelişen Ülkelerde ve Türkiye'de İşsizlik*, İstanbul, Sermet Matbaası; Ekin, N. (1994), *Gelişen Ülkelerde ve Türkiye'de Bir İstihdam Politikası Olarak Küçük Ölçekli İşyerlerinin Teşviki*, İstanbul; Ekin, N. (1994), *İşsizlik Sigortası: Teorik Boyutları ve Dünya Uygulamaları*, Ankara; Ekin, N. (1995), *Kayıtdışı Ekonomi ve Enformel İstihdam*, İstanbul; Ekin, N. (1997), *Küresel Bilgi Çağında Eğitim - Verimlilik - İstihdam*, İstanbul; Ekin, N. (2000), *Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları*, İstanbul; Ekin, N. (2001) *Türkiye'de İş Piyasasının Yeniden Yapılanması: Özel İstihdam Büroları*, İstanbul; Ekin, N. (2000), “Büyüme ve İstihdam Boyutlarıyla İş Yasası Reformu”, *Mercek*, S: 20, Eylül 2000, s. 20-32; Ekin, N. (2001), “Türkiye Yeni Çağa Doğru İstihdamda İki Defa Sıçramadır”, *Mercek*, S: 21, Ocak 2001, s. 13-17; Ekin, N. (2001), “İşsizlik Sorununa Yeniden Bakış”, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, C: 16, S: 4-5, Kasım 2000-Şubat 2001, s. 7-13; Ekin, N. (2001), “Türkiye'de İstihdam Artışında Yeni Boyutlar: İş Piyasasında Dönüşüm ve Elektronik İş Bulma”, *Mercek*, S: 24, Ekim 2001, s. 15-21; Ekin, N. (2001), “Küreselleşmenin İki Yüzü: İstenmeyen Kaçak Göçmenler', 'Davetli Bilgi İşçileri'”, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, C: 17, S: 2, Kasım 2001, s. 12-20; Ekin, N. (2002), “Türkiye'de İşsizlik: İş Aramayan İşsizler - Kırsal Yoksullar - Kentsel Kayıtdışı Yapay İstihdamdakiler-Açık İşsizler”, *Prof. Dr. Kamil Turan'a Armağan'da* yayınlanacaktır.

İSTİHDAMDAKİLER"

Gelişen ülkelerde hizmet sektörlerine ve kentlere yığılmış bulunan insanlar, böyle örgütlü, formal, insan onuruna yakışır, güvenli, çalışma ve yaşam standartları nispeten yüksek bir ücretli ve üretken istihdam için "kayıtdışı istihdam"da adeta sabır ve özlemle beklemektedirler. Böylece, gelişmişlerdekilere "Endüstri Toplumu İşsizleri", gelişmekte olanlardakilere ise, "Yapay İstihdamdakiler" veya "Geleneksel Yoksullar" demek gerekir.

Birinin istihdamdaki temel niteliği, "üretken istihdam" ve bunun kaybedilmesi iken, diğerininki ise, "gelir yaratıcı değil, gelir paylaştırıcı", üretken olmayan veya üretkenliği sınırlı bir istihdamda yapay olarak çalışır gözükmektedir. Hiç kuşkusuz, istisnai olarak kayıtdışı sektördeki çalışma ve yaşam koşulları, bazen formal sektördeki koşulların üstüne de çıkabilir. Ne var ki, bütün bu istisnalar sektörün geçici ve sağlıksız niteliğini değiştirmeye yetmemektedir.

TEMEL HEDEF: "ÜRETKEN İSTİHDAM"

Aslında, gelişen ülkelerde bütün işsizlik tartışmaları, geleneksel sektördeki yapısal insan gücü fazlalıkları ile modern sektörlerdeki kayıtdışı istihdamın genişlemesinde düğümlenmekte, formal sektörlerde KİT'lerde çalışan "gizli işsizler" ile "iş aramayan", "cesaretleri kırılmış işsizler" de bu kayıplara eşlik etmektedir. Bu bakış açısından temel kalkınma stratejisi, istihdamın değil "üretken istihdamın" artırılması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kuşkusuz bütün bu dönüşümler olurken, bir de bütün bu tartışmalara yeni çağın bilgi işçileri girmekte, böylece gelişmiş ülkelerde "endüstri toplumu işgücü fazlalıkları" ve "bilgi işçisi" açıkları birarada yaşanmaktadır.

"YENİ EKONOMİ" VE "GÖÇMEN BİLGİ İŞÇİSİ"

Gelişmiş ülkelerde, günümüzde istihdam sorunlarında şaşırtıcı bir ikilem yaşanmaktadır. Bu ülkeler bir yandan yeterli ölçüde "yeni ekonomi"ye dönüşmemekten doğan endüstri toplumu istihdam sorunlarıyla uğraşırken, diğer yandan yeni çağın "bilgi işçileri" yetersizliğini de yaşamaktadırlar. Böylece, "endüstri toplumu işsizliği" nin üstüne bir de "göçmen bilgi işçisi" açığı eklenmektedir.

Gelişen ülkeler ise, öteden beri yaşadıkları fakirlik ve işsizlik sorunlarını derinleştiren yeni problemlerle karşı karşıya bulunmaktadır. Bir yandan fakirliğin istihdam sorunları ile birleşerek yaşandığı,

üretkenliği ve geliri düşük tarım sektörleri; diğer yandan, örgütlenmemiş ve gittikçe büyüyen kentsel kayıtdışı istihdam, bu toplumların değişmez kaderi gibi gözükmektedir.

Bu ülkelerde "işsizlik" dönüşerek kendini "fakirlik", "üretken olmayan iş" ve "gelir paylaşmayan istihdam" biçimleri olarak ortaya koymaktadır. Ayrıca küresel dünyanın getirdiği rekabet ortamı, özelleştirme eğilimleri ve gelişmiş bilgisayar teknolojileri bu toplumlarda işsizlik oranlarına süreklilik kazandırmaktadır.

BİRİSİ BİTMEYEN YENİSİ: "FAZLALAR VE AÇIKLAR"

Günümüzün küreselleşen dünyasında değişen teknolojinin temel karakteristiği, "Bilgi Teknolojisi" olmasıdır. "Bilgi Devrimi"nin beraberinde getirdiği bu "akıllı makinalar", Sanayi Devrimi'nden farklı olarak, insan dimağ gücünü taklit ederek, insan yaşamının her boyutunda hayal edilmesi güç yeni olanaklar sağlamaktadır. Bu akıllı makinalar adeta teknolojiye, siyasete, ekonomiye, bütün sosyo-kültürel hayata damgasını vurmakta, çağın bütün üretim ve yönetim ilişkilerini değiştirmektedir.

Kuşkusuz, Fordist-Taylorist dönemin üretim ve yönetim biçimleri, bu yeni teknolojilerle tümüyle değişmekte, geleneksel süresi belirsiz hizmet akdiyle çalışan mavi yakalı işçi tipi ve bunu çalıştıran işveren tipi arasındaki tüm ilişkiler köklü biçimde dönüşmektedir.

Gerçekten Bilgi Çağının yeni bir işçi tipini gündeme getirdiğini görüyoruz. Bu işçi tipi, kısmi süreli, esnek çalışan, bireysel hizmet akdiyle istihdam edilen, vasıfları çok yüksek bir işçidir. Kadın olması olasılığı da güçlüdür.

"SANAYİ İŞÇİSİ" - "BİLGİ İŞÇİSİ" DÖNÜŞÜMÜ

Böylece ortaya Fordist-Taylorist dönemin "sanayi işçisi" tipine karşı, yeni çağın "bilgi işçisi" çıkmaktadır. Bilgi sektörleri hızla gelişirken, özellikle hizmet sektörlerinde artan toplam işgücünün önemli bir kısmını bilgi işçileri oluşturmaya başlamakta, bunların içinde kısmi süreli çalışan kadınlar önemli bir yer tutmaktadır.

Bunun yanında, gene çağın hızla büyüyen iletişim ve ulaşım teknolojilerine dayalı sektörlerinde ve enerji işkolunda yoğun bir bilgi işçisi istihdamı ile karşılaşılmaktadır. Böylece, istihdam açısından bakıldığında genişleyen bir bilgi işçisi talebine karşılık, geleneksel işçi tipinde eritilmesi gittikçe güçleşen bir fazlalık ortaya çıkmaktadır. Zaman, bu fazlalığın eritilmesine de olanak vermemekte, böylece

geleneksel işsizlerin yüksek oranı süreklilik kazanırken, bilgi işçilerindeki yetersizlik, hükümetleri, yöneticileri kısa zamanda yeni bilgi işçisi bulma çaresizliği içinde bırakmaktadır.

Dünya Bankası Başkanı'nun ifadesine göre, "6 milyarlık gezegenimizde, 4,8 milyar insan sürekli bir biçimde gelişme halindeki ekonomilerde yaşamaktadır. 3 milyar kişi, günde 1 dolardan az kazanmakta" ve yakın bir dönemde dünya nüfusunun 8 milyara çıkacağı hesaplanmaktadır. Bütün bu göstergeler, yakın gelecekte dünyada yoksulluğun, bozuk gelir dağılımı ve işsizlik sorununun, özellikle gelişen dünyada sürüp gideceğini göstermektedir.

"GELENEKSEL İŞSİZLER" - BİLGİ İŞÇİSİ AÇIĞI

Aslında, gelişmiş batı ekonomilerinin temel sorunu, eski dönemin yarı vasıflı işçilerini yeni Bilgi Çağı'nın işçilerine dönüştürmekte ortaya çıkmaktadır. Böylece, geleneksel işçi tipinde ortaya çıkan ve süreklilik kazanan işsizliğe karşın, bilgi çağı'nın talep ettiği bilgi işçilerini yeterli ölçüde sağlayamamaktan doğan işgücü açıkları birlikte yaşanmaktadır. Görülebilir bir gelecekte, geleneksel işsizlikle, bilgi işçileri açığı birarada gidecek gibi gözükmektedir.

Hindistan'ın dil bilen, iyi yetişmiş "Haydarabad yazılımcıları", bu gereksinmeyi karşılamada çok önemli bir potansiyel olarak gözükmekte, böylece yeni Bilgi Çağı, "yeni göçmen işçi" boyutları getirmektedir. Bu, "Silikon Vadisi" kadar, AB için de geçerli bir gelişmedir.

Buna karşın, gelişen dünya, küreselleşmenin getirdiği istihdam ve yapısal işsizlik sorunlarına ilave olarak görülen istihdam yapılarıyla ortaya çıkan yoksulluk, kötü gelir dağılımı ve geleneksel işsizlik sorunlarıyla yaşayacak gibi gözükmektedir.

Bunun istisnası olarak, Pasifik Ülkeleri'nin ve Doğu Avrupa'nun hızla büyüyen bilgi ekonomilerinin, istihdam sorunlarını henüz köklü bir biçimde çözmemekle birlikte, önemli ölçüde yavaşlatmış oldukları gözlemlenmektedir.

"YAPISALLAŞAN BEKLEYİŞ" VE "SABIRLI YOKSULLUK"

Türkiye'de işsizlik sorununun sosyal yapıdan kaynaklanan "sabırlı" bir niteliği vardır. Toplumsal değerler, üretim yapısı, geniş aile düzeni, üretimin sektör, statü ve diğer faktörler itibarıyla dağılışı, geleneksel ve kayıtdışı istihdamın niteliği, bu yapıyı destekleyen temel unsurlardır.

Bu durumun doğal bir sonucu olarak., Türkiye'de işsizlik Batı'dan farklı olarak geçici bir nitelik taşımamakta, gelişme süreçlerinin yapısal bir sorunu özelliğine sahip bulunmaktadır. Gene Batı'dan farklı olarak Türkiye'de hayatlarının hiçbir döneminde ücretli ve formal istihdama kavuşamamış geniş kitlelerin yoksulluk içinde sabırlı bekleyişi sözkonusudur. İşgücünün bu niteliğinden dolayı, istihdam politikalarında eğitinin önemli bir yeri olduğunu özellikle vurgulamak gerekir.

TÜRKİYE : KAYITDIŞI YOKSULLUK VE YAPAY İSTİHDAM

Türkiye'ye baktığımız zaman, özellikle geleneksel işsizlik tartışmaları bir süre daha artarak devam edecek gibi gözükmektedir. Gerçekten, Türkiye henüz Sanayi Devrimi aşamasına tümüyle yapısal olarak dönüşemediğinden, nüfus ve işgücü yapıları, "köylü - esnaf" karakterinden tümüyle kurtulamamıştır. Ülkemizde hala işgücünün %40' lan aşan kısmı kırsal kesimde çalışmakta, kırsal kesimde ve kentlerdeki nüfusun ve işgücünün önemli bir kısmı bağımsız çalışan kayıtdışı kesimlerden oluşmaktadır. Ücretsiz aile yardımcıları oranının tarımda ve kentlerde yüksekliği de bu yapıları destekleyen önemli göstergelerdir.

Böylece, tümüyle bakıldığında, toplumun işgücü yapısı itibarıyla %70' lere yaklaşan bölümünün kırsal kesim köylüleri ile, kentsel esnaf ve bağımsız çalışanlarından oluştuğunu gözlemek mümkündür. Bu yapıları işsizlikle ilişkili hale getirerek, bu istihdam biçimlerinin "üretkenliği az", üretimden ziyade "gelir dağıtım fonksiyonu yüksek" istihdam şekilleri olduğunu söylemek gerçekçi olacaktır.

KIRSAL EKSİK VE KENTSEL KAYITDIŞI ÇALIŞMA

Basit bir ifadeyle, Türkiye'de gerçek istihdam sorunlarının büyüklüğünü "kırsal eksik istihdamla", "kentsel yoksulluk", "iş aramayan işsizler" ve "kayıtdışı istihdam"da aramak gerekir. Böylece temel sorun, batılı anlamda bir açık işsizlikten çok, dönüşümleri itibarıyla kendini bir "yapay istihdam ve yoksulluk" sorunu biçiminde ortaya koymaktadır.

Bu niteliğiyle, Bilgi Çağı'na doğru açılan bir Türkiye'de istihdam yapıları bir yandan bu geleneksel dönüşümlerin sıkıntılı modelleri biçiminde ortaya çıkarken, diğer yandan yeterli eğitim politikalarıyla desteklenmediği takdirde, yapılaşan istihdam sorunlarına bilgi işçisi açıklarından doğan yetersizlikler de ilave olmaktadır.

Böyle bakıldığında, Türkiye'de istihdam sorunlarının "iki katlı" biçimde ortaya çıktığı görülmektedir. Bir yandan yakın gelecekte,

kentlere doluşması beklenen 5 milyonluk işgücüne ilaveten, kayıtdışı sektörlerdeki istihdamı üretken formel sektör istihdamına dönüştürmek, ayrıca düşük işgücü ve katılım oranları yüzünden hiçbir yerde görülmeyen "cesaretleri kırılmış işçileri" sisteme dahil etmek gerekir. Nihayet, tüm bu yapıları Bilgi Çağı'nın yabancı dil bilen, bilgisayar kullanan, yüksek uzmanlığa sahip, yeni becerilerle donatılmış bilgi işçileriyle zenginleştirmek Türkiye'de istihdam sorunlarının geleceğini belirleyen dönüşümler olacaktır.

İSTİHDAMDA "ÇİFTE SİÇRAMAK"

Bilindiği gibi "çağ peşinden koşarak değil, öntü kestirilerek yakalanır." İnsanlık tarihinin çağ değiştiren dönüşümlerini zamanında yakalamada geciken Türkiye'nin, istihdam açısından Bilgi Çağı'nı yakalaması için "iki defa sıçraması" gerekir.

Esasen iki yüzyıl boyunca Sanayi Devrimi'ni yaşamış ve işgücü yapısını ona göre % 90'ın üzerinde bağımlı çalışanlar biçiminde bir yapıya oturmuş bulunan Batı toplumlarının Bilgi Çağı'm yakalamada "bir defa sıçraması" yeterli gözükmektedir. Bunun anlamı sanayi işçisine bilgisayar kullanımının öğretilmesidir.

KÖYLÜ VE PAZARCIYA BİLGİSAYAR ÖĞRETMEK

Buna karşın, Türk işgücünün Bilgi Çağı'm yakalayabilmesi için köylülere, tarımda bağımsız çalışanlara ve aile yardımcılarına, kentlerdeki işportacılara, pazarcılara, kayıtdışı sektörlerde çalışan vasıfsız ve yarı vasıflı geniş kitlelere, sanayi işçiliği vasıflarını öğretmeden, bilgi işçiliğinin öğretilmesi gerekir.

Böylece "kestaneci ve kokoreççiler", TV reklamlarında çarpıcı bir biçimde vurgulandığı gibi, koca bir çağı atlayarak Bilgi Çağı'na sıçramak zorunda kalacaklardır.

Batı'da sanayiden Bilgi Çağı'na tek kademeli sıçrama gerçekleşmiş iken, Türkiye'de ise, kırsal ve kentsel kayıtdışı çalışma ve yoksulluktan, kentsel modern sektör istihdamı yaşanmadan Bilgi Çağı'na geçme biçiminde çift zıplama yaşanmak zorundadır.

İŞSİZLİĞİ BİR BÜTÜN OLARAK KAVRAMAK

Bütün bu açıklamalarımız, temelde geleneksel yapıların modern yeni ekonomilere dönüşme süreçlerinde ortaya çıkan işsizlik sorunları tartışmalarının farklı boyutlarını göstermektedir. Diğer bir deyişle, geçiş sürecinde Bilgi Çağı'na yakalanmış Türkiye gibi bir toplumun "iş

aramayan işsizler-kusal yoksullar-kentsel kayıtdışı yapay istihdamdakiler - kamu sektörlerinde formel yapılarda istihdam olanağı bulan gizli işsizler - bilgi işçisi açıkları - yabancı kaçak göçmenler" gibi değişik boyutlu sorunları ayrıntılı bir biçimde tartışılmalıdır.

Bütün bu karmaşada yaşanan, ülke işgücünün;

- Olması gerekenden çok daha küçük bir işgücüne katılma oranına ve işgücüne sahip olduğu gözlenmektedir,

- Bu işgücü yapısı, bir yandan "cesaretleri kırılmış, iş aramayan işsizler" in büyüklüğüyle, diğer yandan halihazır işgücünün vasıf ve nitelik itibarıyla çok düşük standartlara sahip oluşuyla dikkati çekmektedir,

- Birçok sektörde, bu işgücünün katma değeri düşük, iç talebi karşılayan malların üretimiyle, büyük kısmının ise, hizmet sektörlerinde üretkenliği fevkalade sınırlı mesleklerde çalıştığı anlaşılmaktadır,

- Tarım sektöründe kendi kendine yeten kapalı üretim yapıları yanında, tarım dışı sektörlerde de varoşlarda yaşayan "kent yoksulları"nın üretimden ziyade gelir dağıtıcı iktisadi faaliyetlerde istihdam edildikleri görülmektedir,

- Böylece, ekonominin tümünde tarımdan sanayiye geçiş aşamasını yaşayan, büyük kısmı "gözenekli yapay istihdam" da "aldatıcı istihdam biçimleri"yle çalışır gözüken geniş kitleler vardır. Bir yazarın deyimiyle, belirli statüler bir tarafa bırakılacak olursa, Türkiye' de sadece 100 bin civarında insanın mesleği vardır. Böylece, eğitilmiş insan gücünün olmadığı, meslek sahibi insanların sınırlı bulunduğu bir geçiş toplumunda, zengin olmak için geriye sadece dört yol kalmaktadır. Bunların da, "mankenlik, şarkıcılık, futbolculuk, gecekonduculuk" olduğu belirtilmektedir,

- Sonuçta, çalışan sayısıyla kıyaslanamayacak bir tüketici nüfus yanında, dikkat çekici derecede düşük bir üretim büyüklüğü ile karşılaşılmakta, bütün bu süreçlerin doğal sonucu olarak, bozuk gelir dağılımı ve yoksulluğun, temel istihdam yapılarını oluşturduğu gözlenmektedir.

TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞİN GENİŞLEYEN BOYUTLARI

Sonuçta, Türkiye'de işsizliğin temel kaynakları olarak ise;

- Bir yandan geleneksel tarım sektöründe nispeten yüksek destekleme fiyatlarıyla yapay biçimde yaşatılmaya çalışılan eksik istihdam, emek arzı fazlalığı, yoksulluk ve işsizlik sorunlarını,

- Kentsel kesimde formel sektör istihdamını aşan yapay istihdam, yoksulluk, üretken olmayan istihdam biçimlerinde kayıtdışı sektörlerde birikmiş yığınlar ve iş aramayan işsizleri,

- Özelleştirmeye büyük ölçüde ortadan kalkması beklenen formel sektörlerdeki kamu kuruluşlarında aldatici bir biçimde genişlemiş bulunan gizli işsizlik niteliği taşıyan, üretken olmayan istihdam yapılarını,

- Nihayet sık bir şekilde ortaya çıkan ekonomik krizler nedeniyle, özellikle kentsel modern sektörlerde oluşan ve nitelik itibarıyla endüstri toplumu işsizliğine benzeyen konjonktürel istihdam daralmalarını sayabiliriz. Özellikle 2001 yılı boyunca bu nitelikteki bir kriz, ekonominin % 9'larm üzerinde daralmasına yol açmış ve bu süreç 1,5 - 2 milyon çalışanın işini kaybetmesine neden olmuştur.

Bunları altalta sıraladığımız zaman, çok fazla doğruluğu saptanmamış tahminlerle Türkiye'de istihdam sorunlarının, diğer bir deyişle üretken istihdamda çalışmayanların % 40'lar oranına, yani 10 milyona yaklaşacağı hesaplanabilir. Basit bir yaklaşımla, bu % 40'ın %20'si kırsal kesimden, % 20'si kentsel kesimden gelmektedir.

SON EKONOMİK KRİZ: "KONJONKTÜREL - MODERN İŞSİZLİK"

Kuşkusuz, bu yapılara bir de konjonktürel gelen işsizliği açık bir biçimde ilave etmek lazımdı. Cumhuriyet tarihine baktığımız zaman, tüm dönemleri kavramak üzere, büyüme hızının % 4,8 gibi dikkati çekici bir orana sahip olduğunu görüyoruz. Ne var ki, bu süreçte çok sayıda kriz ve daralma dikkati çekmektedir. Eğer bu krizler yaşanmasaydı, yapılan hesaplamalara göre, Türkiye'nin Cumhuriyet tarihi boyunca %7,8'lik bir büyüme kaydetmesi sözkonusu olabilecekti.

Diğer bir hesaplama göre ise, krizlerde büyüme sıfır oranında olsaydı, yine de büyümenin % 6,2 gibi oldukça yüksek oranlara varması sözkonusuydu. Buna bağh olarak, gelir artışı, krizlerin sıfır olacağı bir

dönemde günümüzün 2,160 doları yerine, 6,518 doları olarak gerçekleşecekti.

Yapılan araştırmalara göre, kriz döneminde 207 büyük şirketin öz sermayelerinde % 47, net satışlarında % 20 düşüş kaydedilmiş, kriz öncesi dönemde 1 milyar dolara varan net kâr, bu şirketlerde 1,5 milyar dolara varan net zarara dönüşmüştür.

Aslında, krizin temel nedeni, özellikle 1990'lar sonrasındaki ithalata, tüketime, borçlanmaya, enflasyona bağlı olarak ortaya çıkan "Sanal Büyüme" ve bazı yazarların deyimiyle "Lale Devri", "Ekonomik Serap" ve "Rant Ekonomisi"dir. Böylece, Türkiye bu ekonomik yapılar nedeniyle Yunanistan, Portekiz, İspanya modellerine yaklaşacağı yerde, üçüncü sınıf gelişme halindeki bir ülke ekonomisine dönüşmüştür. Özellikle, son 10 yılda ekonomik krizlerin peşpeşe ortaya çıkmasıyla Türk ekonomisi 1994'te % 6,1, 1999'da % 6,1, 2001'de ise % 9,4 oranında daralmış ve gerilemiştir.

EKONOMİK KRİZ VE İSTİHDAMA ETKİSİ

MESS, ekonomik kriz ile ilgili yaptığı bir araştırmada;

- İşyerlerinin % 57'sinin üretime ara verdiğini,
- % 80'inin üretimini dikkati çekici biçimde düşürdüğünü,
- İşyerlerinin % 48'inin ihracatını azalttığını,
- Krizden etkilenen işyerlerinin %72'sinde istihdamın daraldığını ve 12 bin kişinin işten ayrıldığını,
- Kapasite kullanım oranlarının yarıya kadar düştüğünü,
- İşyerlerinin % 43'ünde topluca ücretsiz izin kullanıldığını,
- İşyerlerinin % 61'inin varlığını devam ettirme savaşı verdiğini,
- % 62'sinin işgücü maliyetlerinin yüksekliğinden şikayet ettiğini,
- % 94'ünün girdi maliyetleri olarak, ithal girdileri, enerji fiyatı, vergi oranları, banka faizleri, SSK primleri ve çalışma hayatı yasalarının "sıkılığı"ndan şikayetçi olduklarını belirlemiştir.

DİE'ye göre ise, kriz döneminde, diğer bir deyişle 2001 yılında her 100 işçiden 12'si işini kaybetmiş, sektörlerde üretim süresi % 12 kısalmış, verimlilik % 1,5 gerilemiş, ücretler % 20 oranında düşmüştür.

İSO'ya göre;

• Kriz, esas itibariyle sanayi sektörünü ve ücret karşılığı çalışan işçileri vurmuştur,

• Akut kriz bitmiş gözükmele beraber, halen konjontürel kriz devam etmektedir. Kuşkusuz, büyüme olmadan krizin sona ermesi de mümkün gözükmemektedir.

İSO'nun yaptığı ankete cevap verenler, kriz karşısında;

- % 36'sı istihdamı azalttıklarını,
- % 32'si dış pazara yöneldiklerini,
- % 30'u tüm ödemelerini ertelediklerini,
- % 26'sı ücretsiz izin uygulamasına gittiklerini,
- % 24'ü vadeli satışı kaldırdıklarını,
- % 21'i ise, üretime ara verdiklerini ifade etmişlerdir.

İşsizlik oranlarına gelince, DİE'ye göre;

• 2000 sonunda 1,366 milyon olan işsizlik, 2001'de % 71 artarak, 2,335 milyona ulaşmış, 2002 yılı başında (Nisan - Haziran) nispeten azalarak 2,217 milyona inmiştir,

• 2001 yılında işsizlere 969 milyon yeni işsiz eklenmiş ve işsizlik oranı resmi kaynaklara göre % 6,3'den % 10,6'ya çıkmıştır. Bu yılın ilk çeyreğinde ise, oran biraz daha artarak % 11,8'e yükselmiştir,

• Ne var ki, 2002'nin ilk çeyreğinde 2,462 milyon olan işsiz sayısı, ikinci çeyrekte 245 bin azalarak 2,217'ye düşmüş bulunmaktadır,

• Kentli ve 15-24 yaş grubundaki eğitimli nüfusta, erkeklerde işsizlik oranı % 26,4'e, kadınlarda ise % 33,4'e, toplamda ise % 39'a varmıştır,

• Böylece, eğitimli işgücünde her 100 kişiden 30'u işsiz kalmıştır. 2002'nin ikinci çeyreğinde de bu oran % 27,2 olarak nispeten gerilemiştir,

• Aslında, işgücüne katılım oranlarının düşüklüğü nedeniyle, Türkiye'de işgücüne katılmayan ve iş aramayan işsizlerin yüksek miktarlara vardığı hesaplanmaktadır. Batı'da % 65'lere varan işgücüne katılım oranları, Türkiye'de sadece % 40'a ulaşabilmektedir,

• Nüfus artış oranlarının nispi yüksekliğini hala sürdürmesine dayalı olarak, 2003'den itibaren, her yıl 800 bin gencin işgücüne katılması beklenmektedir,

- Bağımlılık oranları çok yüksek bir seyir izlemekte, değişik yapısal faktörlerden dolayı, her 100 kişi, 53 kişiye bakma durumunda kalmaktadır,

- DİE araştırmalarına göre, Türkiye genelinde istihdam edilenlerin % 52,3'ü herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşundan yararlanmamakta, bu nitelikte çalışanların sayısı 10,908 milyona varmaktadır,

- Sonuç olarak, özellikle son krizin sanayi bölgeleri ve hizmet sektörlerine tesir ettiği, özellikle kentli işgücünün ekonomik krizden daha fazla etkilendiği, işsizliğin yüksek vasıf seviyelerine sahip üniversite mezunu, beyaz yakalı çalışanlar arasında dikkati çekici derecede yüksek oranlara sahip bulunduğu belirlenmiştir.

Bir siyasi partimiz, "İşsizler Yol Arıyor" başlığı taşıyan yürüttüğü bir projede;

- Krizin 2,4 milyon çalışanın işsiz kalmasına yol açtığını,
- Yapılan ankete cevap verenlerin en önemli sorunları olarak geçim sıkıntısı, işsizlik ve gelecek güvencesinin olmayışını sıraladıkları dikkati çekmiştir.

Aslında, yapılan araştırmalar, kriz işsizlerinin niteliklerini, karşılaştıkları sorunları, getirdikleri çözümleri, yeterli bir açıklıkla ortaya koymamaktadır. Günlük tartışmalardan ve medya haberlerinden elde edilen bilgilere göre, esas itibariyle krize maruz kalanların beyaz yakalı, nitelikli bilgi işçileri oldukları anlaşılmaktadır. İfade edildiğine göre, bu kriz en fazla banka, borsa, hizmet şirketlerinde çalışan beyaz yakalıları etkilemiş gözükmektedir.

İŞSİZLİĞE KARŞI ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

TOBB Başkanı'nın ifade ettiğine göre, kriz nedeniyle işsiz kalan 2 milyon işçiye iş bulmak için her yıl yeniden 100 bin girişimci yeni iş olanakları yaratmalıdır.

Bir başka görüşe göre ise, IMF'nin ve Dünya Bankası'nın "İstikrar Politikaları" da işsizliğin hızla artışında etkili olmuştur. Bu politikalara bağlı olarak, özelleştirme yoluyla daha 14 bin kişinin işten çıkarılması beklenmektedir. Ayrıca, yapılan hesaplara göre, kamu sektöründeki aşırı istihdamın miktarı 125 bine varmaktadır.

Başka görüşlere göre ise, fazlalığı azaltalım derken, son 8 yılda kamu sektörüne dolaylı ve dolaysız uygulamalarla 300 bin yeni personel

alınmıştır. Kamu sektöründeki fazlalıkların bertaraf edilmesi için, bu çalışanların emekli edilmesi, memurlaştırma, okul-hastane-mahkemelerdeki personel açıklarının kapatılması yoluyla karşılanması önerilmektedir.

Özellikle, Köy Hizmetleri ve Karayolları'na bağlı bazı genel müdürlüklerin kapatılması, Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı işyerlerinin yeniden yapılandırılarak birleştirilmesi, önerilen politikalar olarak dikkati çekmektedir. Özelleştirmenin hızlandırılması ile 14 bine varan fazlalığın kaldırılması ve bunlara 17 trilyona varan tazminatların ödenmesi planlanmaktadır. Fazla istihdamın sadece KİT'lerde 61 bine vardığı, bunlardan 22 bininin emekli edildiği, geriye 40 bin çalışan fazlalığı bulunduğu belirtilmektedir.

Ayrıca, Dünya Bankası, kamu yönetiminde özellikle personel reformu gerçekleştirilmesinin gerekliliği üzerinde durulmakta, kadro-iş analizi-norm kadro çalışmalarının yapılması zorunluluğunu belirtmektedir.

1995'den bu yana 216 işletmenin özelleştirilmesine rağmen, günümüzde 14 bin iş fazlalığı devam etmiş, bunlara 17 trilyona varan tazminat ödenmesi gereği doğmuştur. Bir başka tahmine göre, ekonomik kriz kayıtdışı ekonomiyi beslemiştir. Böylece, kaçak işçi sayısı 9 milyona, kayıtdışı üretim 50 milyar dolara, vergi kaçağı ise 12 milyar dolara varmıştır.

ÇARESİZ KALAN KRİZ İŞSİZLERİ

2001'de yaşanan ekonomik krizde Türkiye büyük ölçüde yapısal işsizlik sorunları yanında Batı anlamıyla, formel sektörlerde çalışan, sigortalı, iş yasalarına tabi, hatta sendikalı ve yüksek vasıflara sahip işçilerin Batılı modern anlamda ilk defa bu ölçüde büyük kitlesel işsizliği ile karşılaşmış, geleneksel işsizlik sorunlarına ilave olarak, modern sektör işsizlik sorunları yaşamıştır.

İşin dikkati çeken yanı, işsiz kalanların sigortaya prim ödeyen, işsizlik sigortası kapsamında bulunan işçiler olmalarına rağmen, geçiş dönemi koşulları nedeniyle işsizlik sigortasından yararlanamamalarıdır. Böyle bir geçiş dönemi nedeniyle, bu nitelikli beyaz yakalı işçiler, adeta geleneksel işsizlerle aynı kaderi paylaşarak hiçbir işsizlik yardımı almadan bir anda işsizlik kriziyle karşı karşıya kalmışlardır.

Geleneksel sektör çalışanları, geleneksel işsizler, işsizlik sorununa bir yaşam biçimi olarak alışık olmalarına karşın, bu modern sektör

işsizleri, işsizliğin gelir sorunlarını en ciddi biçimde aileleriyle yaşayan insanlar olmuşlardır.

Yaşanan son ekonomik kriz nedeniyle işsizlik sigortası ödemelerinin biriken fonlarla birlikte yürürlüğe girmesine ve bu fondan işsizlere kısmi yardımlar sağlanmasına rağmen, bir modern endüstri toplumunda gelirden yoksun insanların bir ekonomik krizin sosyal çöküntüsünü aileleriyle birlikte nasıl yaşadıklarının hüznü verici örnekleri olarak belleklerde kalacaktır.

YENİ BİN YILDA ÇAĞI YAKALAMA ŞANSI

Aslında, Türkiye'nin bu şansı iyi kullanarak daha özgür, onurlu, çağdaş ve mutlu bir toplum için istihdam yapılarını kısa zaman sürelerinde hızla iyileştirecek reformları yapması gerekir.

Öyle görülüyor ki günümüzde bunun en sağlıklı yolu, özel istihdam projeleri yerine, çağdaş teknolojilerle ihracata yönelik yatırımların ve üretimin teşvikinden geçmektedir. Özellikle bilgi, iletişim ve ulaşım teknolojilerine dayalı, ihracata yönelik üretim yapan KOBİ'lerin teşviki, istihdamda göz kamaştıran mesafeler alınmasına olanak sağlayacaktır.

Diğer bir deyişle, sadece tüketim yolu ile değil, üretim ve eğitim yolu ile de Bilgi Çağı'na girmek gerekir. Bilgi - iletişim teknolojilerine yatırım, bunların yaygın bir biçimde kullanımı ve ihracatın yarımında, bilgisayar ve yabancı dil öğrenimi, internet dünyasına geçiş, toplumunun temel öncelikleri olmalıdır.

Bu sürecin izlenmesi büyük ölçüde ekonomisi "sürdürülebilir bir büyüme" ile hızla kalkınan, enflasyonu ve işsizlik oranları % 5'lerin altına düşmüş, ağır bir dış borç yükü taşımayan bir dışa dönük ihrac ekonomisine sahip olmayı gerektirecektir. Bu süreçler ve AB tam üyeliği ile birlikte ülkemizde "ekonomik ve sosyal cennete" ulaşmanın en kestirme yolu yaratılmış olacaktır.